

Etkinlikler - Diplomasi ve Batı ile İlişkiler

Sinan Kunalp - Edhem Eldem

Edhem Eldem: Osmanlı'da diplomasi 15. yüzyıla, hatta daha öncesine kadar uzanır ve özellikle 15. ve 16. yüzyılda çok önem kazanan bir olgu haline gelir. Her ne kadar o dönemde Osmanlıların nişan-madalya kullanmak gibi bir âdetleri olmasa da, Avrupa madalyalarında Osmanlı'nın Avrupa diplomasisi içindeki yerini vurgulayan ürünlere rastlamak mümkündür.

Fatih Sultan Mehmed'e ithaf edilerek yapılmış prestij madalyalarında müthiş bir sembolizm söz konusudur. Bu örneklerden birinde, bir zafer arabası ve Fatih'i temsil eden, elinde bir zafer heykelciği tutan bir savaşçı göze çarpar. Bir diğer örnekte ise, Fatih'i üç krallığı (Yunanistan, Trabzon -Pontus İmparatorluğu- ve Asya) bir araya toplayıp fethetmiş bir fatih edasıyla göstererek öven, Akdeniz siyasetindeki rolünü ortaya çıkaran tipik bir Rönesans alegorisi söz konusudur.

17. yüzyıldan itibaren, imparatorluğun Avusturya karşısındaki hezimetlerini takiben giderek Osmanlı aleyhtarları imajların yer aldığı veya Osmanlılara karşı kazanılan zaferleri öne çıkaran madalyalara rastlanmaya başlar. Viyana etrafında Osmanlı çadır ve toplanın görüntülerinin yer aldığı 1683 tarihli bir örnekte, Viyana'nın Türk istilasından kurtuluşunun kutlandığı gözlenir.

18. yüzyıla birlikte, ilişkilerde diplomasi tekrar önem kazanmaya başlar. Bu yüzyıl, Osmanlıların Avrupa sistemine ayak uydurmaya başladığı ve güç kaybettiğinden dolayı ittifak veya en azından bazı Avrupa kuvvetlerinin tavassutunu talep ettiği bir dönem olarak yaşanır. Bu dönemde, İngiliz Kralı George'un Pasarofça'da arabulucu olarak rolünü simgeleyen veya XV. Louis'nin 1724 tarihinde Rusya-İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki sınır anlaşmasında aracı olarak rol almasını kutlayan madalya örneklerine rastlanır.

Osmanlı'nın, Avrupa diplomasi gündemindeki yerinin bir obje, konu olarak belirmesinin şekil değiştirmesi ve Osmanlı'nın bu oyuna iştiraki 1798 yılında Amiral Nelson'a bir ödülün verilmesiyle başlar. İlk madalya 1801'de, İngilizlerin Fransızları Mısır'dan kovalamalarını kutlamak ve onları ödüllendirmek için basılmış altın madalyadır. Bu madalya sadece yabancılar için yapılmıştır; çünkü o zamanlar Osmanlı kendi adamlarını hâlâ kürk, çelenk gibi geleneksel ödüllerle taltif etmektedir. 1801 bu anlamda bir dönüm noktası olarak yaşanır.

İlk madalyanın basılışından sonra uzun müddet yeni bir örneğe rastlanmayacak, bir sonraki örneğe kadar aradan 25 sene geçecektir. Madalyanın tekrar ortaya çıkması ve bu kez Osmanlılara da verilemeye başlanması, aslında doğrudan doğruya kıyafet reformuyla ilgilidir. Osmanlılarda sarık, cüppe, kaftan yok olunca, eski usul kürk, çelenk gibi ödüller uyumsuz düşecek, üniforma Avrupalılaştınca ödüllendirme de ister istemez şekil değiştirecektir.

Bu dönemde Osmanlılar yine Avrupa madalyalarında bir konu olarak yerini korur; ancak bu kez Avusturyalıların yerini artık Ruslar alır. Döneme ait bir örnekte, bir Romalı savaşçı olarak nitelenmiş Rus askerinin yanında, Osmanlı kalkanı yere düşmüş, yığılıdır.

Diplomasi meselesinin asıl ortaya çıkışı, Abdülmecid'in ilerlemiş yıllarında ve 1850'lerdedir. Osmanlılar bir müddet, 1850-1856 arasında, Belçika'da bir hakkâka (madalya yapan sanatçıdan) çok sayıda sipariş verir. Bu örneklerden 10 cm ve yarım kiloluk bir hatıra madalyası dikkat çekicidir. Bu madalyanın ilginç yanı, bir "halkla ilişkiler" madalyası olması, Avrupa'ya yönelik bir mesaj taşımasıdır. Madalyada ortada görülen bir yığın obje, aslında Abdülhamid döneminde oluşacak "arma-i Osmani"nin bir ilk tasarımı gibi düşünülebilir. "Tanzimat madalyası" olarak adlandırılan söz konusu madalyanın amacı, Abdülmecid'i Tanzimat'ı imzalamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ihya etmiş kişi olarak öne çıkarmaktır. Burada Avrupa'ya, Osmanlı'nın kendini değiştirdiği ve bunun aracının Tanzimat, aracısının da Abdülmecid olduğu mesajı yöneltilmektedir. Nitekim bu dönemden itibaren Avrupa'ya yönelik mesajlar başlamıştır. 1853'teki Sinop hezimetini üzerine basılan bir madalyanın üzerindeki "Avrupa, senin için öldüler" cümlesi de bunun örneklerinden biridir. Bu noktada, aslında Kırım Harbi'nin kırılma noktası olduğunu söylemenin mümkün olduğunu düşünüyorum.

Sinan Kunalp: Kırım her bakımdan Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde diplomaside de, örf ve âdetlerde de, Batı kavramlarının yerleşmesinde de çok önemli bir yer işgal eder. Kendini Avrupa'ya benimsetmek isteyen Osmanlı, nişanı da bu vesileyle kullanır. Ruslara karşı Büyük Avrupa devletleriyle bir ittifak hali söz konusudur; Avrupalı askerler Türkiye'ye gelip konuşlandırılmaktadır. Burada Tanzimat ricali nişan mefhumunun Avrupa toplumunda oynadığı rolün farkındadır; 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, nişanlar devletlerin egosu için son derece önemlidir. Osmanlı da bunu abartır ve o dönemde mevcut mecidiye nişanını gayet cömertçe askerlere, siyasilere, sivillere dağıtır. Kırım madalyasından da onbinlerce adet bastırılır ve İngiliz askerlerine dağıtılmak üzere İngiltere'ye gönderilir.

Aynı şekilde Avrupalı da Osmanlı'yı nişanın önemli olduğuna ikna etmeye çalışır.

O tarihe kadar yabancı nişan kabul etmemiş olan Abdülmecid, istisnai olarak Fransız Legion d'Honneur ve İngiliz dizbağı nişanını kabul eder; oysa birkaç sene önce, dönemin Portekiz kraliçesinin kendi nişanını verme teklifini reddetmiştir.

Osmanlı diplomatları, Kırım Savaşı sonunda, Paris Kongresi'ne katılıp da düvel-i muazzamanın bir parçası olduklarına inandıklarında, Avrupa diplomasisinin bütün inceliklerine hem şeklen hem ruhen hâkim olurlar.

17. yüzyıl diplomasisinin hesaplarından biri, karşılıklı nişan teatisi formaliteleridir. Bir anlaşma imzalandığında, iki taraf, müzakerelere katılmış olsun olmasın birtakım memurlarının listesini karşı tarafa verir; buna mukabil diğer taraf da liste sunar ve bir nişan teatisi yapılır. Bir diğer neden, resmi ziyarettir; ziyaret neticesinde, İstanbul'a gelmiş olan prenlere ve maiyetlerine nişan verilir.

Mecidiyenin bu kadar bol keseden dağıtılmasının neticesi olarak belki, Abdülaziz iktidara geldiğinde yeni bir nişan ortaya çıkar: "Nişan-ı Osmani", mecidiyeye nazaran daha kıymetli olan bu nişan daha az dağıtılır. Hükümdarlara verildiğinde, ailenin hanedan nişanı vazifesi görür ve nişanla beraber gönderilen yazıda bu hüviyetin altı her defasında çizilir. Bazı Avrupalı hükümdarlar bunun cazibesine fazlasıyla kapılırlar. Örneğin Prusya kralı gerek Mecidiye ve gerek Nişan-ı Osmani kendisine verildiğinde duyduğu memnuniyeti dönemin Berlin Elçisi Aristarki Efendi'ye defalarca ifade eder ve her fırsatta nişanını takıp yemeklere, resepsiyonlara katılır.

Abdülaziz döneminde nişanların bir de siyasi boyutuna değinmek gerekir. 1856 Paris Muahedesi neticesinde, Osmanlı İmparatorluğuna tabi birtakım küçük devletçikler, kâğıt üzerinde tabi olmalarına rağmen bağımsızlıkları fiilen ilan etmişlerse de Osmanlı için her şeyden önce şekil önemlidir. 19. asırda egemenliğin en önemi göstergesi nişan ve para darp etme yetkisidir. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın girişimlerine Osmanlı İmparatorluğu her defasında itiraz eder. Avrupa da, diğer konulardaki anlaşmaları göz önünde bulundurarak bu konuda Osmanlı'dan yana tavır alır ve bu devletçiklerin nişan ihdas etmelerine karşı çıkar. Bu durum Osmanlı diplomasisi için büyük bir zafer olarak telakki edilir. Mısır'ın durumu biraz daha farklıdır; Hıdiv İsmail'e padişah adına Osmanlı nişanı dağıtma yetkisi verilir. İlk aşamada padişahın izin alması şartı söz konusuysa da zaman içinde bu şart unutulur. Hıdivler Osmanlı nişanlarını Mısır'da yaptırıp boş bir beratı doldurma yetkisine sahip olurlar.

Abdülhamid döneminde 93 Savaşı sırasında İstanbul'a akın akın gelen mültecilere Balkanlar'dan yardım eden yabancı hanımlara dağıtılmak üzere, savaş bittiğinde bir nişan ihdas edilir.

İlk kez İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Layard'ın eşi Lady Layard'a veriliyor. Lady fiili olarak şahsen mültecilere yardımda bulunur, hastaneler kurar, büyükelçilik zevatını seferber edip elçilik binasında giysiler diktirir. Hamid bu nişanı ona ve başka bazı İngiliz yardımsever hanımlara dağıtılmak üzere kurar. İlkini kendi eliyle Lady Layard'ın göğsüne iğneler.

Edhem Eldem: Abdülhamid'in ilginç bir politikası vardır. Bu dönemde nişan ve madalyaların değerinin düştüğü, herkese nişan ve madalya dağıtıldığı konusundaki yaygın söylentiler bir yanıla doğruyken, bir yanıla doğru değildir. Abdülhamid, madalya ve nişanları ikiye böler; bir tarafta hakikaten herkese verilecek türden nişanlar veya madalyalar üretilirken, diğer taraftan ise çok nadiren verilen Hanedan Nişanı, Nişan-ı âli-i İmtiyaz gibi değerini koruyabilen nişanlar üretilerek bir denge tutturulur.

1906 salnamesindeki 10.000 kişinin hepsinde ortalama en az bir nişan görülmektedir; bunların 4000'i Mecidi, 3000'i Osmanidir. Nişan-ı âli-i İmtiyaz'dan ise 44 tane görülür. Dolayısıyla, bu tür konularda genellemeler tehlikelidir.

Osmanlı diplomasisinde 1880'den itibaren Almanya'nın aldığı rol, oldukça önemlidir. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Fransa ve İngiltere Osmanlılara epeyce sırt çevirir ve birçok toprak işgal edilir. Osmanlı'nın destek göreceğini düşündüğü tek devlet Almanya ve özellikle de 1880'de tahta geçen Kayzer II. Wilhelm'dir. 1880'lere kadar her tarafa verilen madalya, Almanlara kat kat fazlasıyla verilir. Nişan-ı âli-i imtiyaz Kayzer II. Wilhelm'e iki kez verilir ve hatta karısına da sunulur. 1889'da, Wilhelm'in ziyareti için bir madalya basılır. Bir tarafında arma-i Osmani, diğer tarafında Alman imparatorluk kartalının yer aldığı madalya, altın bir külçe gibidir.

Jön Türkler de ister istemez bu çizgiyi devam ettirecek ve Almanya'yla kurulacak askeri ittifakla Dünya Harbi'ne girilecektir. Sinan Kunalp: Ne kadar doğru olduğunu bilememekle birlikte, bir Amerikan gazetesinden 1880'lerin başındaki bir haberi nakletmek istiyorum. Habere göre, Abdülhamid iki şehzadesi için Fransa'dan *Legion d'Honneur* ister; bu isteği kabul edilir, ancak son dakikada Paris'teki İngiliz sefiri bu nişanın "çoluk çocuğa" verilemeyeceğini söylemesi üzerine nişan yerine bir kılıç verilir. Abdülhamid bu duruma alınır ve kılıcı istemez. Burada iki husus enteresan: Abdülhamid'in çocukları için bu nişanı istemesi, nişanın prestijinin onun için önemli olduğunu gösterir. İkinci olarak da, Fransa'nın İngiltere'ye bu kadar itaat ediyor olması enteresandır.

Bir diğer anekdota göre, İsveç kralı, Stokholm'deki Osmanlı elçisine, nişanını padişaha vermek istediğini, ama üzerindeki bariz haçtan dolayı uygunsuz kaçmasından duyduğu kaygıyı dile getirir. Ancak katiyen böyle bir problem yaşanmaması ve padişahın bu teklifi memnuniyetle karşılaması üzerine kral memnuniyet ve şaşkınlığını ifade eder.

Edhem Eldem: Nişanlar model alınırken, Osmanlı bu modelleri kendine uyarlamayı başarmıştır. Örneğin haç yerine bir güneş-yıldız motifi oluşturulur.

Harbe girdikten sonra, bir tek madalyaya rastlanır Osmanlı'da. 1915'teki bu Harp Madalyası, bence Alman demir haçının "tercümesidir. Aslında tamamen bir uyarlamadır ve tasarım olarak da etkileyici ve başarılı olduğu söylenebilir. Fotoğraflardaki ayna imajı gibi, çoğu insanda sağda Osmanlı harp madalyası, solda veya ortalarda da demir haç görünür. Harple birlikte biraz ümitsizlik ama aynı zamanda da bir heyecan dönemi yaşanır ve müthiş bir propaganda söz konusudur. Diplomasinin ötesinde, modern manada bir propaganda diline geçilir. Bu durum rozetlere ve iğnelere görünür biçimde yansımıştır.

Bizim sembolizmimiz açısından, kahraman imajı ilk defa Enver Paşa'yla başlar. Cumhuriyet bu imajı çokça kullanır. Alman madalyalarında Jön Türk döneminde Osmanlı madalyalarına yansıyan topyekûn propagandada, çok farklı formatlarda çarpıcı ve konuşkan imgeler kullanılır. Cumhuriyet döneminde, İstiklal madalyası dışında herhangi bir madalya veya nişan değil, ama kahraman imajları ve rozetler yer alır. Bu döneme Jön Türk döneminin evladı olarak bakmak ve klasik Osmanlı'dan bu şekilde ayrıştığını söylemek doğru olacaktır.